

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

ТЕОРЕТИЧНА І НОРМАТИВНА ЕТИКА: СПЕЦИФІКА ТА ВІДМІННІСТЬ

Неспроможність пояснити феномен етики з єдиного концептуального принципу є однією із підстав розмежування етики на теоретичну та нормативну, які покликані висвітлювати різноманітні типи і варіанти соціального унормування моральної поведінки.

Ключові слова: етика, мораль, теоретична етика, нормативна етика, традиційна етика.

Перш ніж розкрити суть означеної проблеми, слід звернути увагу на певні особливості методологічного підходу до пояснення та визначення етики як специфічної галузі сучасної філософської науки. По-перше, на виокремлення у структурі наукового знання, до якого можна з певними застереженнями віднести й знання в етиці, кількох рівнів — *емпіричного, теоретичного, практично-прикладного*. Потім, на інтерпретацію взаємозалежності цих рівнів зі специфікою моральної культури та екстраполяцію результатів такої інтерпретації на проблему розуміння характеру розбудови етики як системи наукових знань. І, нарешті, на специфічний акцент у розумінні етики як науки *філософської*. Тобто, на відмінність самого феномену *науковості* етики. «Науковості», яка суттєво відрізняється від традиційно існуючих принципів функціонування природничого наукового знання [1]. На нашу думку, саме такий підхід надає можливість представити етику та етичне знання в якості єдиного цілісного феномену у всій багатоманітності його специфічних та особливих функцій [2].

© П. А. Кравченко, 2012

Проте, в сучасній етиці така інтерпретація самого феномену етики, на жаль, не є єдиною та загальновизнаною. Існують і інші варіанти розуміння та інтерпретації науки етики, проблем її цілісності, структури, методології та функціональних особливостей. І одним з таких варіантів є варіант розуміння етики як цілого комплексу різноманітних «етик» — етики загально-філософської, прикладної, нормативної, теоретичної, «метаетики», професійної етики тощо. Причина виникнення такого бачення позасистемності та незвідності методологічних функцій цих різних етик, на нашу думку, багато в чому обумовлена неспроможністю логічно обґрунтувати головні теоретичні підвалини цієї філософсько-гуманітарної дисципліни. Проте, коли з єдиної науково-філософської концепції етики дослідники виокремлюють цілий симбіоз різноманітних етик, то, як правило, також посилаються на існування нерозв'язних теоретичних проблем.

Останні виникають, на їхню думку, у традиційній етиці, починаючи вже з найелементарніших і здавалося б давно усталених та відомих широкому науковому загалу істин. Навіть зі спроби тлумачення першопочаткових термінів «етика», «етичне знання» тощо. Або ж, наприклад, з широко відомого визначення, згідно з яким етика є «наукою про мораль». Якщо ми розпочнемо співвідносити цю дефініцію з певним класом емпіричних об'єктів (різними етичними концепціями та вченнями), то побачимо, що більшість з них аж ніяк не підпадають під таке визначення, оскільки самі по собі не належать до науки або внаслідок теоретичної невизначеності термінології, або внаслідок специфічної форми зберігання та перенесення змісту, або через нормативно-повчальну форму, або через те, що мають своїм предметом не мораль у її специфічному розумінні, а дещо інші аспекти, що містять у собі мораль тільки в якості елемента, а саме: благо, щастя, звичай тощо, стверджують, наприклад, російські дослідники Р.Г.Апресян, О.В.Артем'єва та Л.В.Максимов [3]. Таким чином, на їхню думку, теоретична неадекватність цього поняття виявляється вже на самому початку його співмірності з емпіричною реальністю (усією сукупністю об'єктів, які могли б бути віднесені до різновиду концепцій етичного знання, пов'язаного з мораллю).

Тому вони і вважають за доцільне для побудови ідеальної моделі етики взагалі в якості вихідного пункту застосувати більш загальне визначення, наприклад, дефініцію, згідно з якою етика визначалася б як «сфера розсудів на теми моралі».

Утім, наскільки вона насправді відповідає тому, чим у реальності займалися найвідоміші «етики»? Неодмінною темою у всіх, без винятку, етичних концепціях мораль може бути лише в тому випадку, якщо її розуміти в найбільш широкому сенсі, у сенсі найоб'ємнішого набору ціннісних орієнтацій і способів поведінки людей. Незважаючи на те, що в європейській культурній традиції поняття «етики» та «моралі» етимологічно співмірні, за етикою все ж зберігається значення, зовсім не обов'язкове для моралі, а саме: розсудливість, раціональність. Власне цей раціонально-розсудковий компонент моральної свідомості ще за часів античності був понятійно відокремлений від іншої частини моральної свідомості й визначений в якості етики. Етика у цій інтерпретації і є частиною моральної свідомості, конституїрована рефлексивно. Тобто у певному розумінні вона є системою моральних суджень.

Однак, навіть побіжний аналіз традиційної етики засвідчує, що її навряд можна звести до сукупності моральних суджень. Адже в багатьох концепціях присутні і мораль, і міркування щодо моралі. І якщо в першому випадку рефлексія, або ж розмірковування здійснюються «всередині» моральної свідомості, а відповідне моральне вчення має вигляд моралістики (моралізаторства), то в іншому — розмірковування спрямоване на моральну свідомість (мораль) ззовні, а раціональна діяльність людського розуму має когнітивний (пізнавальний, традиційно науковий) статус. Цей висновок не суперечить і концептуальним положенням фундаментальної праці Т.Г.Аболіної «Исторические судьбы нравственности: философский анализ нравственной культуры» [4].

Визначення етики як сфери розмірковування щодо різноманітних тем моралі, як засвідчують вище цитовані російські вчені, є дійсно коректним й відтворює реальну картину та зміст багатьох етичних текстів, а отже воно вміщує в собі й ті ознаки, котрі складають імпліцитний сенс поняття «етика» у тому вигляді, в якому воно традиційно вживається в сучасній гуманітарній культурі. Однак така дефініція також може охопити все те, чим займалися і займаються етики, лише через суттєву розмитість, невизначеність понять «мораль» та «розмірковування». Коли ж ми починаємо виокремлювати в їхньому змісті різні смисли, уявна цілісність відповідним чином представленого нами феномену етики неначе втрачає свою цілісність. Здавалось би непорушна в конотаціях змісту та сенсу ця етика починає сприйматися у якості еkleктичного поєднання

різнорідних духовно-ментальних утворень зі своїми специфічними функціями і логічними структурами. Етика, на думку російських дослідників, дійсно може виконувати найрізноманітніші функції, але не в статусі органічної цілісності, а в якості адитивного цілого, у якості певної сукупності різноманітних видів духовно-інтелектуальної діяльності. При цьому розмежування моралістики та науки про мораль фіксується не поміж різними етичними концепціями, а всередині самої цієї адитивності. І дійсно, достатньо важко, не вживаючи лезо Оккама, зазначити, що, наприклад, гедоністична етика — це лише моралістка, а етика І.Канта — виключно наука про мораль. Насправді у цих вченнях і моралістику й науку про мораль обидва ці елемента знаходимо у різному поєднанні. Однак сам факт такого поєднання у свою чергу не може бути достатньою підставою для ствердження того, що воно у тому чи іншому варіанті існує у певній внутрішній єдності; застосування певним мислителем цих відмінних одне від одного видів інтелектуальної діяльності іще не засвідчує те, що у його концепції вони представлені так само, як, наприклад, в концепції іншого філософа чи мораліста. Так само у випадку, коли певний мислитель є й ученим (філософом), і моралістом із цього не випливає те, що наука етика та моралістика разом складають єдине ціле. Тому, щоби краще відтворювати предметне поле етичних досліджень, й детальніше виокремити специфіку методологічних різновидів етичної духовно-інтелектуальної діяльності, певні дослідники виокремлюють у загально-філософській етиці декілька етик, наприклад, етику теоретичну (або «метаетику») та етику нормативну [2].

До теоретичної етики відносять метаетику та морально-філософську проблематику, яка стосується етики як специфічного теоретичного знання, особливостей виникнення моралі та способів її функціонування в суспільстві, різноманітних типів обґрунтування моралі; соціально-філософські теми, пов'язані з принципами морального регулювання людської поведінки та взаємозв'язку моралі з іншими формами духовно-ментального життя людей, епістемологічні та аксіологічні проблеми, що стосуються специфіки морального знання та досвіду, особливостей мови моралі та моральних суджень. Специфіка, походження, структура та функції, епістемологічні, психічні, логічні аспекти, зміст принципів і норм моралі у їхніх соціально-історичних модифікаціях — усе це складає предмет дослідження теоретичної етики.

На відміну від етики нормативної, мораль в етиці теоретичній розглядається в якості зовнішнього предмету, певного об'єкту пізнання. Раціонально-понятійне та емпіричне пізнання реальності має в теоретичній етиці особливий самостійний статус, а нормативність, унормування моралі саме в теоретичній етиці є об'єктом пізнання.

Структуру теоретичної етики складають як емпіричні описи реальних звичаїв, норм, як наукові концепції, що пояснюють мораль, так і методологічні принципи, що визначають процеси самого етико-теоретичного дослідження [3].

Нормативна етика, здебільшого, розглядається в якості раціоналізованої моральної свідомості. Однак раціоналізація, якою б вона не була, у нормативній етиці, на відміну від етики теоретичної, не відіграє вирішальної ролі. Вона слугує функції унормування моралі. Найпринциповіша ознака нормативної етики — оцінювання та «предписування», незважаючи на те, у якій формі таке оцінювання та предписування здійснюється — в явній або прихованій.

Утім, звичайно, часто-густо за об'єктивно-безпристрасним аналізом моральної свідомості імпліцитно приховується оцінювання, застосування ціннісних критеріїв. І в цьому випадку здійснити розподіл етичного знання на теоретичне та нормативне справді надзвичайно важко. Проте, прибічники розмежування етики на теоретичну та нормативну стверджують, що в блоці нормативної етики аналізується ціннісно-імперативний зміст моралі, співставляються різні моральні принципи та програми, оцінюється аргументація на користь тих чи інших нормативних орієнтацій тощо. На загал до нормативної етики відносять різноманітні етико-нормативні системи подібні до гедонізму, утилітаризму, перфекціонізму, альтруїзму і т.д.; моральні принципи, такі як індивідуалізм, колективізм, патерналізм тощо; чесноти і пороки.

Нормативна етика має і свої функції, до яких зараховують: пропагування, захист та обґрунтування соціальних і екзистенційних цінностей; раціонально-понятійне виокремлення та моральнісне ранжування норм поведінки й моральних якостей людини; у межах світогляду — це й формування моральнісних переконань і трансформація зовнішніх (соціальних) моральних вимог у внутрішнє переконання та морально-вольові імпульси індивіда.

Структурно нормативна етика містить в собі набір (або систему) певних ціннісних положень (принципів, норм, оцінок, постулатів) та систему аргументації або доведення таких норм. Подеколи

до цього додають іще й певну світоглядну основу: світоглядно-філософську, світоглядно-релігійну або світоглядно наукову систему світорозуміння.

Понятійно нормативна етика обертається довкола визначень добра, зла, обов'язку, справедливості, любові, ненависті, сенсу життя, лицемірства, брехні та ін. — у їх нормативно-оціночній функції [5].

Автори та прибічники виокремлення двох етик — нормативної та теоретичної, стверджують у своїх працях і те, що розмежування у традиційній етиці ціннісних (ціннісно-оціночних) і когнітивних елементів існувало в етиці завжди, проте до певного часу не підлягало рефлексії. Поширення цього розмежування (звичайно ж, у якості методологічного принципу) на процеси дослідження історії етики, на їхню думку, надає можливість і в такій галузі як історія етичних учень набагато рельєфніше висвітлити взаємодію двох нерозривно пов'язаних дисциплін: раціоналістичної моралістики й науки про мораль. «Таким чином, слід виходити з фактичного існування двох етик, — утверджують російські вчені, — нормативної і теоретичної. Кожній з них повинна відповідати своя модель: абстрактна система понять, проблем, структур, функцій. Накладення цих двох ідеальних моделей на увесь історичний конгломерат етичних поглядів, концепцій, шкіл і т.д., ми отримаємо нову, таку що відрізняється від попередніх, позбавлену еkleктизму класифікацію цих поглядів, концепцій тощо»[3]. За умови застосування цих двох ідеально створених моделей етики — нормативно-етичної й теоретико-етичної — в історико-етичних розробках вони й намагаються отримати два відносно самостійних класифікаційних прошарка. «Нормативно-етичні концепції», на їхню думку, можна класифікувати у відповідності до того способу обґрунтування моралі, який у цих концепціях застосовується, а «теоретико-етичні» — у відповідності до прийнятих там способів пояснення моралі. При цьому відомі традиційно напрямки та школи етичного мислення розчленовуються та вписуються, з одного боку, до «нормативно-етичного» ряду, а з іншого, — до «теоретико-етичного».

Теоретично, ідеально все це виглядає, на перший погляд, начебто, прийнятно. Але «практично» одразу ж виникає низка логічних суперечностей і нісенітниць. Так, наприклад, етичний натуралізм у визначеному вище «нормативно-етичному» контексті повинен розглядатися в якості певної життєвої (ціннісної) позиції, що обґрунтовується за допомогою «природних» цінностей або ж природничої

картини світу; у «теоретико-етичному» ж контексті той самий етичний натуралізм є також способом пояснення моралі за допомогою тих самих «природних» факторів. Так само й протистояння автономної та гетерономної етики в цій системі теоретичного визначення має декілька неоднозначних інтерпретацій. У якості нормативної концепції автономна етика — це ціннісна позиція, що ґрунтується на аксіомі неможливості обґрунтування моралі, її самодостатності, а в якості теоретичної концепції — це точка зору, яка пояснює самодостатність моралі певними іншими факторами. У цьому випадку виходить так, що «можна бути прибічником автономної етики у її нормативному аспекті (тобто вважати, що моральні принципи не потребують обґрунтування) і у той самий час заперечувати теоретичний варіант автономної етики (тобто визнавати, наприклад, соціальну чи біологічну детермінованість моралі)» [6, с.84-85].

Проблемність виокремлення різноманітних «етик» з загальної її концепції визнається авторами такого виокремлення. Застосування двох моделей — нормативної і теоретичної етик — до емпірично-історичного матеріалу, за їхніми словами, також потребує диференціації та уточнення багатьох понять, що традиційно мають в етиці усталений відомий смисл і значення. Більше того, дефініція одного і того ж слова, як зізнаються російські дослідники, в їхній концепції може бути «і нормативною, і теоретичною». При цьому нормативна дефініція висвітлює деяку ціннісну позицію, у той час як теоретична — розкриває інформаційний сенс відповідного слова. При цьому ж якщо визначається ціннісне поняття, то воно само «розглядається теоретиком в якості об'єкта досліджень, і дефініція вміщує в собі не лише виклад змісту, який у ній присутній, але й указує на відповідні функції цього поняття (у тому числі й нормативну функцію)» ... І чи не правда, занадто складно...?! Можливо тому надалі вони й визнають, що «відмінність нормативних і теоретичних визначень побачити буває надзвичайно складно через їх формальну подібність» [3, с.35].

Далі з необхідністю історико-філософської класифікації етичної спадщини в гуманітарному мисленні проблеми починають лише помножуватися. Адже не зовсім зрозумілим виявляється, як саме слід аналізувати процес історичної еволюції етичного знання, зокрема, в періоди Античності, Середньовіччя, Відродження та Реформації, Нового часу та Новітнього часу, і що, власне, є корисним у виокремленні у ньому «етично-теоретичного» та «етично-норма-

тивного» змісту? Що корисного може надати таке виокремлення за умови аналізу класичного утилітаризму, еволюціонізму, марксизму, спадщини В.Соловйова або М.Бердяєва, неокантіанства або філософії життя, неотомізму або феноменології? І як взагалі бути в цьому випадку зі світовими релігійно-моральними доктринами такими, як індуїзм, буддизм, синтоїзм, зороастризм, старозавітною та новозавітною етикою християнства тощо? І вже зовсім такий «спосіб аналізу», на нашу думку, не працює за умови дослідження таких феноменів, як звичаї первісного, архаїчного суспільства, племінні звичаї і мораль прадавнього суспільства, або ж дослідження трансформації моралі в окремі періоди новітнього часу, наприклад, в період поширення молодіжної біт і хіп культури в Західній Європі та США у минулому столітті.

Мабуть тому, «концептуальність» дихотомічного розмежування етично-теоретичних та етично-нормативних елементів, застосованого в якості принципу історико-філософського та загального аналізу процесів еволюції етичного знання неначе доповнюється іншими, «додатковими» параметрами: виокремленням блоків «соціальної» та «індивідуальної» етики, співвідношенням моралі з іншими формами духовного досвіду, такими як релігія, містика, художня творчість (у його суб'єктивних та об'єктивних конотаціях), виокремлення так званої прикладної етики тощо.

При цьому до «соціальної етики», як правило, відносять проблеми формоутворення та функціонування моралі в суспільстві: моральні чинники автономії, відчуження, політики, права, економіки, влади, бюрократії, власності, праці, війни та миру, насилля та ненасилля, філантропії, педагогіки та виховання, етикета тощо. До «індивідуальної етики» — проблеми особистісної визначеності моралі, чесноти і вади, питання життя та смерті, свободи та відповідальності, морального формування особистості тощо. До прикладної етики зараховують роздуми над сферою моральності, обумовлену різними галузями професійної або предметно опосередкованої діяльності, які вимагають «радикальної специфікації усталених і традиційних моральних принципів, або ж в яких самі обставини діяльності є настільки неординарними, спокуси — неявними, що порушення цих принципів може виявитися спонтанним і самими агентами діяльності не сприймаються як такі». Це, насамперед, біомедична етика, екологічна етика, етика підприємництва (бізнесу), учительська етика, журналістська етика, судова етика і т.д. [7].

І тут виникає нова теоретична проблема. Проблема існування, або ж, точніше, можливості створення загальної дефініції терміну «етика». І створити «правильне» теоретичне визначення — означає у даному випадку визначити ті необхідні і достатні ознаки, які надають цілісність традиційно відомій етичній емпірії, що об'єднує її різноманітні елементи. Послідовна ж деталізація цих ознак, яка може бути перевіреною у будь-якому випадку з реальним «емпіричним об'єктом», і повинна призвести до побудови розгорнутої ідеальної моделі етики, яка може послужити підставою для систематизації всього емпіричного матеріалу, безлічі етичних концепцій, що можуть виникнути внаслідок застосування вищеописаних дослідницьких підходів. Ця проблема й досі не вирішена у сучасній етиці. У тому випадку, коли етична проблематика розглядається як довжелезний перелік більш чи менш самостійних, і поруч існуючих питань, відповіді на які слугують критеріями для розмежування різних етичних концепцій (метафізичної і натуралістичної, автономної і гетерономної, емпіричної і інтуїтивістської, абсолютистської і релятивістської, детерміністської і волюнтаристської), загальне уявлення (або ж «теоретична модель») етики зрештою виявляється напрочуд еклектичною та позбавленою внутрішньої стрункості, супідрядності своїх елементів. У іншому ж випадку, коли для ідеальної моделі етики, або ж для створення такої моделі (або існуючого на разі уявлення про неї) обирається певний визначений методологічний принцип, скажімо принцип детермінації моральної свідомості соціально-економічними відносинами, формаційно-класова приналежність того чи іншого вчення, або ж його епістемологічні підстави, спосіб визначення добра і т.д., потрібна «стрункість» теорії досягається ціною відомого спрощення, збіднення реального сенсу та змісту етичної проблематики. Однак якщо поняття етики охоплює всю історичну сукупність різноманітних поглядів, концепцій, напрямків, шкіл, які традиційно відносяться до цієї сфери, а її завдання зводиться до впорядкування, класифікації даної множини на основі деяких єдиних критеріїв, що дозволяють порівняти, співвіднести між собою елементи цієї множини, без визначального єдиного принципу або методологічного підходу обійтися взагалі неможливо. До того ж, якщо етика прагне до набуття статусу знання наукового кшталту, то її систематизація має бути взірцем логічно розбудованої, розгорнутої структурно-функціональної моделі етики із зазначенням її предмета, методу, проблематики і т. ін. Як пишуть російські дослідники, оптимальна модель ети-

ки в цьому випадку повинна «послужити внутрішню узгодженість, системність з повнотою охоплення етичної «емпірії»» [8, с.154]. І тут знову виникає нова теоретична проблема. Проблема суттєвої різнорідності, наявної логічної неспівмірності елементів самої цієї емпірії, якщо таку співмірність оцінювати лише в ракурсі логіко-теоретичного бачення. Подібну «не співмірність» російські вчені долають за допомогою розмежування усього історичного масиву етичного знання на різні самостійні галузі та сфери етичних концептуалізацій. Але й у цьому випадку вони опиняються перед дилемою необхідності розбудови для кожної з них окремої ідеальної моделі. «Систематизація усього змісту традиційної етики, — пишуть вони у своїх наукових розробках, — передбачає подолання властивого їй синкретизму і, отже, розбудову такої моделі етики, в якій розведені її традиційно сплутані елементи. Подальша систематизація повинна йти вже в межах кожної з цих складових — через виявлення їх специфічного понятійного апарату, проблематики, методу, функцій» [1]. На нашу думку, існує й інший шлях вирішення цієї проблеми. Шлях розуміння етики не тільки як форми суто наукового (природничо-усталеного) знання, але і як специфічної форми моральної свідомості, що має світоглядно-філософське підґрунтя. Свідомості, у якій «науковість» має дещо відмінний від природничих і суто логічних характеристик виміри. Ці виміри обумовлюють зв'язок етичних сентенцій не тільки з логікою, але й зі світом духовності, психоемоційними характеристиками процесів самоздійснення людської істоти, її соціально-визначеними рольовими функціями та цінностями. Проте, це — вже тема іншого, наступного дослідження та викладу.

Література

1. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. — 6-те вид. — К.: Либідь, 2006. — 384 с.
2. Мовчан В.С. Етика. Навчальний посібник. — К.: Знання, 2007. — 483 с.
3. Апресян Р.Г., Артемьева О.В., Максимов Л.В. Проблемы этики. О систематизации этического знания. /Р.Г. Апресян // Философские науки, № 1, 1997.
4. Аболина Т.Г. Исторические судьбы нравственности: философский анализ нравственной культуры. /Т.Г. Аболина— К.: Лыбидь, 1992. — 194 с.
5. Этика: Энциклопедический словарь / Под ред. Р.Г.Апресяна и А.А.Гусейнова. — М: Гардарики, 2001. — 671 с.

6. Васильевене Н. Институционализация современной этики — от философии к менеджменту ценностей (и обратно)./Н. Васильевене // Практична філософія. — 2008. — №3 (29).

7. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О., Малахов В.А. — К., 1997.

8. Максимов Л.В. Проблема обоснования морали: Логико-когнитивные аспекты./Л.В. Максимов — М: Республика, 1991. — 248 с.

Кравченко П.А.

**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И НОРМАТИВНАЯ ЭТИКА:
СПЕЦИФИКА И ОТЛИЧИЕ**

Несостоятельность объяснить феномен этики с единого концептуального принципа — одно из оснований размежевания этики на теоретическую и нормативную, которые призваны освещать различные типы и варианты социального унормирования нравственного поведения.

Ключевые слова: *этика, мораль, теоретическая этика, нормативная этика, традиционная этика.*

Kravchenko P.A.

**THEORETICAL AND NORMATIVE ETHICS:
SPECIFIC AND DIFFERENCE**

Insolvency to explain the phenomenon of ethics from single conceptual principle — one of grounds of delimitation of ethics on theoretical and normative, which are called to light up different types variants of social unormirovaniya of moral conduct.

Keywords: *ethics, moral, theoretical ethics, normative ethics, traditional ethics.*

Надійшла до редакції 5.06.2012 р.